
Preispitivanje koncepta egalitarnog sindroma Josipa Županova

DORA LEVAČIĆ

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

Javno predavanje uz diskusiju, u suorganizaciji Sekcije za teorijsku sociologiju i Sekcije "Društvo, ekonomija, rad" Hrvatskog sociološkog društva te Odjela za sociologiju Matice hrvatske, 4. studenoga 2015.

Egalitarni sindrom Josipa Županova prema mnogim domaćim društvenim znanstvenicima predstavlja najvažniji koncept hrvatske sociologije. Županovljeva teorija egalitarnog sindroma polazi od pretpostavke da je jugoslavensko stanovništvo bilo sklono specifičnoj kombinaciji stavova u čijem je središtu radikalni egalitarizam, a ostale dimenzije uključuju antiprofesionalizam, antiintelektualizam, redistributivnu etiku, perspektivu ograničenog dobra, opsesiju o privatniku (negativan stav spram poduzetnika i privatnog vlasništva) i intelektualnu uravnilovku. Ova je kombinacija stavova prema Županovu naslijeđena iz prethodnog sustava, odnosno predmodernog seljačkog društva koje je u političku kulturu trajno usadilo "seljački egalitarizam" i "plemenski autoritarizam" (Županov, 1995: 57).

Središnji aspekt ove teorije čini Županovljevo povezivanje egalitarnog sindroma s njegovim pretpostavljenim učincima: egalitarnom je sindromu dodijeljen status uzroka ekonomske stagnacije i zaostajanja Jugoslavije (a kasnije Hrvatske) za zapadnom Europom. Županov pretpostavlja da sklonost egalitarizmu nije kompatibilna s kompetitivnošću i aspiracijama o povećanju dohotka koje smatra temeljima moderne ekonomije, što ga dovodi do zaključka da je ovdašnja politička kultura prepreka ekonomskom razvoju.

Teorijske i empirijske temelje najvećeg koncepta hrvatske sociologije prvi put je detaljno istražila Danijela Dolenc u članku "Preispitivanje 'egalitarnog sindroma' Josipa Županova", objavljenom u našem časopisu (Dolenc, 2014). Povodom rasprave koja je potom pokrenuta, 4. studenoga 2015. u Matici hrvatskoj održano je javno predavanje uz diskusiju u suorganizaciji Sekcije za teorijsku sociologiju i

Sekcije “Društvo, ekonomija, rad” Hrvatskog sociološkog društva te Odjela za sociologiju Matice hrvatske. Pored Dolenc u ulozi komentatora sudjelovali su Duško Sekulić i Mirko Petrić te u ulozi moderatora Drago Čengić.

Dolenc je ukratko izložila ključne teze svojeg rada temeljenog na proučavanju Županovljevih tekstova u kojima je razvio i zagovarao teoriju egalitarnog sindroma. Ukazala je na činjenicu da je Županov tijekom cijele karijere zagovarao teoriju egalitarnog sindroma polazeći od nepotvrđenih pretpostavki – autorov odabir sedam navedenih dimenzija egalitarnog sindroma oslanja se na medijske napise i zdravorazumske pretpostavke, a izvan je dosluha s empirijskim podacima. Iako je o raširenosti egalitarnih stavova i njihovom nepovoljnom utjecaju na ekonomski razvoj jugoslavenskog (kasnije hrvatskog) društva govorio kao o ustanovljenoj činjenici, Županov nije imao nikakvih podataka koji bi govorili u prilog toj tezi. Istovremeno, pri izgradnji teorije egalitarnog sindroma Županov se nije služio dostupnim podacima o razinama stvarne nejednakosti u Jugoslaviji šezdesetih godina koji pokazuju da je taj period “... bio obilježen rastućim nejednakostima, pa je plauzibilno pretpostaviti da su reakcije na društveno raslojavanje i zahtjevi za pravednijom redistribucijom utjecali na Županovljevo uvjerenje kako je egalitarizam dominantna društvena vrijednost” (*ibid.*: 58). Međutim, za potrebe kontekstualnog utemeljenja svoje teorije Županov radije poseže u prošlost, smatrajući “egalitarni sindrom” zaostatkom predmodernog agrarnog društva. Dolenc je kontekstualizirala korijene Županovljeve teze o egalitarnosti kao prepenci društvenom razvoju u njegovom oslanjanju na liberalnu ekonomsku teoriju koja u središte društvenog razvoja stavlja figuru *homo economicusa* te usvaja poimanje slobode u ekonomskim terminima. Autorica je također upozorila na negativne učinke zapadocentričnog poimanja modernosti iz kojega nastaje teza o devijantnoj modernizaciji u Jugoslaviji.

Kao prvi komentator riječ je preuzeo Duško Sekulić, koji je u svojem izlaganju predstavio vlastito iskustvo čitanja teksta Dolenc. Naveo je da mu nije bilo jasno zbog čega je autorica toliko “nevoljka” spram Županova, a odgovor na to pitanje ukazao mu se u rečenici u kojoj Dolenc piše kako u suvremenim tumačenjima modernosti vrijednost egalitarizma “... ne samo da ne predstavlja prepreku nego se može postaviti kao njen konstitutivni element [modernosti, op. a.], posebno u svjetlu globalnih ekoloških izazova i krize postojećeg ekonomskog modela” (*ibid.*: 57). Drugim riječima, u središte rasprave dovedeno je pitanje ideološkog stava koji autorica zastupa, dok su njezini ključni argumenti u potpunosti zanemareni. Nakon toga je riječ preuzeo Mirko Petrić, koji se nije referirao na izlaganje koje je održala Dolenc, već je ponudio svojevrsan informativni prikaz različitih trendova u sociologiji sa zaključkom da ne postoji jedan legitimni suvremeni sociološki pravac, već mnoštvo različitih pristupa od kojih samo neki inzistiraju na empirijskoj strogosti.

Ostavljajući po strani ključne argumente o teoriji egalitarnog sindroma koje je iznijela Dolenc, prilozi komentatora odredili su dva osnovna smjera diskusije koja je uslijedila: s jedne se strane raspravljalo o (ne)opravdanosti kritike Županova zbog nedostatka empirijske provjere njegove teorije, a s druge strane o primjerenosti ideoloških pozicija u znanstvenoj raspravi. Komentari u prvom dijelu rasprave isticali su kako ne treba suviše strogo suditi Županovu koji veći dio karijere nije bio u prilici testirati svoju teoriju statističkim metodama kakvima se društveni znanstvenici danas služe. Komentatori su na tragu izlaganja Mirka Petrića isticali kako kvalitetnim intuitivnim uvidima poput Županovljevih ni danas nije potrebna empirijska potvrda te da teorijska sociologija ne podliježe pravilima empirijske struje. Više je puta istican pojam heurističke plodnosti kao vrijednosti Županovljeve teorije koja ga brani od kritike na račun empirijske neutemeljenosti.

Iako se iz komentara sudionika/ica rasprave mogao dobiti drugačiji dojam, treba naglasiti da Dolenc nije postavila očekivanja od Županova da primjenjuje složene statističke tehnike za provjeru svoje teorije prije no što su one bile dostupne, već je u tekstu upozorila na nekorektne postupke u pozadini temeljnih tekstova teorije egalitarnog sindroma. Kao što je detaljno opisano u tekstu, pod time autorica podrazumijeva postupke poput služenja nereprezentativnim podacima prilikom donošenja dalekosežnih generalizacija, uspoređivanja neusporedivih podataka te donošenja zaključaka koji nisu u skladu s postojećim podacima. Komentatori su svakako bili u pravu u pogledu činjenice da teorijski rad ima vrijednost bez potrebe za empirijskom provjerom, međutim ostalo je nerazjašnjeno kako se to odnosi na Županovljevu teoriju koja se bavi temama poput nejednakosti u dohotku, stavova stanovništva i razina produktivnosti i ekonomskog razvoja – ukratko, temama koje doista ne pozivaju na čisto teorijsku raspravu bez konzultiranja osnovnih podataka o samom predmetu analize.

Osnovna hipoteza teorije egalitarnog sindroma – ona o negativnom učinku egalitarizma na produktivnost i razvoj – odražava osnovne postavke ekonomskog liberalizma koji nejednakost vidi kao poželjnu i funkcionalnu stavku tržišnih društava. Podudarnost teorije egalitarnog sindroma s ekonomskim liberalizmom objašnjava i njezin odjek izvan akademskog polja, primjerice u raspravama o antipoduzetničkoj klimi u Hrvatskoj. Kako pokazuje analiza D. Dolenc, ova činjenica pomaže objasniti utjecajnost Županovljeve teorije ne samo u tranzicijskom periodu već od samog njezinog nastajanja šezdesetih godina kada u Jugoslaviji jača reformska liberalna struja koja zagovara daljnje širenje tržišnih odnosa. Uostalom, prisutnost vrijednosnog stava spram predmeta istraživanja u Županovljevoj teoriji nije tajna – on se otkriva već u pejorativnom prizvuku samog termina “egalitarni *sindrom*”. Međutim, na tragu komentara Duška Sekulića, brojni sudionici rasprave isticali su pristup D. Dolenc kao onaj koji odstupa od ideje znanstvene neutralnosti, dok Žu-

panovu slične zamjerke nisu bile upućene. Primjerice, Aleksandar Štulhofer naglasio je kako je Dolenc napisala vrlo važan rad, no iz krivih motiva jer predstavlja problematičan pravac angažirane sociologije. Istovremeno je iznio mišljenje kako egalitarizam predstavlja jednu “negativnu utopiju” koja ne nosi nikakav pozitivan društveni potencijal. Davorka Matić usprotivila se miješanju ideološke i znanstvene rasprave, ocjenjujući Županovljevi pristup ideološki neutralnim, a dio argumenata koje je iznijela Dolenc kao pokušaj njegove diskreditacije po ideološkoj osnovi. Opisu pristupa D. Dolenc kao ideološki pristranog priključio se i Mirko Petrić, koji je argumente srodne njezinima pronašao u tekstu ekonomista Domagoja Mihaljevića objavljenog u *Zarezu*, proglašavajući ih predstavnicima trenda radikalnog šika na ljevici. Na upadljivu pristranost u raspravi o znanstvenoj neutralnosti u svojem je komentaru upozorio Mislav Žitko, ukazujući na zanimljivost u Petrićevom odabiru da se cinično osvrne upravo na marginalnu tiskovinu poput *Zareza*, umjesto primjerice na portale suprotnog ideološkog predznaka poput *banka.hr* ili *liderpress.hr*, čiji se utjecaj u pogledu stvaranja javnog mnijenja ne može mjeriti sa *Zarezovim*.

Stav većine prisutnih pripadnika/ica sociološke zajednice o nepoželjnosti spoja znanosti s ideologijom posve je legitiman, međutim njegova dosljedna provedba u praksi iznova se pokazuje teško ostvarivom. Kako se pokazalo tijekom diskusije, za zagovornike znanstvene neutralnosti problematičnom se pokazala samo jedna ideološka pozicija – ona koja egalitarizam vidi kao potencijalno pozitivnu društvenu vrijednost, suprotno Županovu. Teza o egalitarizmu kao negativnoj utopiji nije bila diskreditirana na sličan način, kao ni pokušaj njezine empirijske ilustracije – Sekulić je usputno prikazao dio rezultata korelacijske analize egalitarizma i rodnog tradicionalizma koji su među njima otkrili statistički značajnu korelaciju pozitivnog predznaka, no vrlo niskog iznosa. Činjenica da su podaci nedavno provedenog istraživanja na ovaj način dovedeni u vezu s teorijom egalitarnog sindroma indikativna je za tijek cijele diskusije – fokus na temi ideološke pozicije u radu Dolenc ostavio je neraspravljenim sam sadržaj njezine kritike koncepta egalitarnog sindroma.

Ključni, u diskusiji zanemareni argumenti Dolenc su oni o važnosti konteksta pri interpretaciji podataka poput onih koje je predstavio Sekulić. Smatrati prisutnost egalitarnih stavova u Hrvatskoj danas dokazom postojanja egalitarnog sindroma problematično je na isti način kao i Županovljevo zanemarivanje konteksta rasta nejednakosti šezdesetih godina pri formulaciji teorije egalitarnog sindroma. Prije svega, to bi značilo preuzimanje teorijskog okvira u kojemu se ne uzima u obzir aktualni, radikalno izmijenjeni društveni kontekst, već onaj iz razdoblja Kraljevine Jugoslavije kada je navodno izvršena zaraza egalitarnim sindromom. Međutim, egalitarni se stavovi umjesto sindromom zaostalog mentaliteta mogu smatrati sasvim racionalnom reakcijom na negativna tranzicijska iskustva. Štoviše, razina egalitarizma i podrške socijalnoj državi u komparativnim se studijama neizostavno

dovodi u vezu s razinom nejednakosti i stvarnom učinkovitošću socijalne države. Riječima Stefana Svallforsa, vodećeg stručnjaka u tom području: “Bez obzira na kvalitetu korištenih anketnih pitanja, [...] ispitanici ih bez iznimke popunjavaju unutar konteksta u kojemu se nalaze. Stoga je određeni stupanj relativizma neizbježan, zbog čega ne bi bilo mudro tvrditi da, primjerice, u apsolutnom smislu Skandinavci uistinu žele manju socijalnu državu od stanovnika Rumunjske ili Bugarske” (Svallfors, 2010: 15). Shodno tome, visoka razina egalitarizma i podrške socijalnoj državi među građanima postsocijalističkih zemalja uobičajeno se objašnjavaju iskustvom života u prethodnom sustavu, ali i podjednako važnim iskustvom društvenih troškova tranzicijskog perioda, poput drastičnog pada životnog standarda te rasta nezaposlenosti i siromaštva.

Sve u svemu, umjesto da se naglašavanje važnosti društvenog konteksta kao eksplanatorne varijable u društvenim znanostima učini izlišnim, nakon ovog događanja mogao se steći dojam kako sociološka zajednica prethodno mora riješiti neka jednako temeljna pitanja. Smjer i fokus rasprave to su pokazali na fundamentalnim temama (ne)moćnosti ideološki neutralne pozicije u društvenim znanostima, kao i odnosa između heurističke plodnosti i empirijske provjere. Pored aktualizacije i propitivanja rada Josipa Županova, upravo je u osvjetljavanju te činjenice najveća vrijednost ovog događanja.

LITERATURA

- Dolenec, Danijela. 2014. Preispitivanje “egalitarnog sindroma” Josipa Županova. *Politička misao* (51), 4: 41-64.
- Svallfors, Stefan. 2010. Welfare States and Welfare Attitudes. U: *Contested Welfare States. Welfare Attitudes in Europe and Beyond*. Stanford, California: Stanford University.
- Županov, Josip. 1995. *Poslije potopa*. Zagreb: Globus.
- Kontakt: **Dora Levačić**, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb. E-mail: dora.levacic@gmail.com